

FUNDACJA NA RZECZ NAUKI POLSKIEJ

Jan Swianiewicz

**MOŻLIWOŚĆ MAKROHISTORII
BRAUDEL, WALLERSTEIN, DELEUZE**

TORUŃ–WARSZAWA 2014

Książka wydana
przez Fundację na rzecz Nauki Polskiej
w ramach programu Monografie FNP

Redaktor tomu
Kamil Dźwiniel

Korekty
Justyna Filipczyk

Projekt okładki i obwoluty
Barbara Kaczmarek

Printed in Poland
© Copyright by Jan Swianiewicz
and Fundacja na rzecz Nauki Polskiej
Warszawa 2014

ISBN 978-83-231-3311-7

**WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu Mikołaja Kopernika**

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. +48 56 611 42 95, fax +48 56 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Reja 25, 87-100 Toruń
tel./fax: +48 56 611 42 38, e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Wydanie pierwsze
Druk i oprawa: Abedik Sp. z o.o.
ul. Glinki 84, 85-861 Bydgoszcz

Spis treści

WSTĘP	9
-------------	---

CZĘŚĆ I

TRADYCJE MAKROHISTORII

ROZDZIAŁ 1. TUKIDYDES LEKIEM NA PLATONIZM? O RÓWNOLEGŁYCH POCZĄTKACH FILOZOFII I HISTORIOGRAFII	25
Świat filozofii i świat historiografii	25
„Paralogiczny” świat <i>Wojny peloponeskiej</i>	29
Jak antyczni filozofowie postrzegali historię i historiografię?	37
ROZDZIAŁ 2. OD GIAMBATTISTY VICA DO GEORGA W. F. HEGLA.	
ZERWANIE FILOZOFII DZIEJÓW Z HISTORIĄ	47
Vico jako założyciel filozofii dziejów	47
Miejsce Vica w intelektualnym krajobrazie epoki	49
Czym była dla Vica „filologia”: między badaniem dziejów a historią świadomości	54
Hegłowska typologia dziejopisarstwa	63
Podporządkowanie rozumu historiograficznego filozofii	71
Dewaluacja dziejów	74
ROZDZIAŁ 3. OŚWIECENIOWA HISTORIA FILOZOFICZNA JAKO	
HISTORIOGRAFIA POJĘCIOWA	79
Paradygmat historiografii przykładowej	79
Historia filozoficzna jako odpowiedź na kryzys historiografii przykładowej	85
Historiografia Woltera jako zapowiedź współczesnej makrohistorii	89
ROZDZIAŁ 4. „WIEK HISTORII” I APORIE XIX-WIECZNEGO HISTORYZMU. GENEZA I STRUKTURA WSPÓŁCZESNEGO POLA EPISTEMOLOGICZNEGO NAUK HISTORYCZNYCH	95
Co to znaczy „wiek historii”?	95
Znaczenia „historyzmu”	99

Historyzm w świetle Foucaultowskiej archeologii nauk humanistycznych	104
Nauka historii wobec historyczności wszystkiego, co empiryczne	108
Przyczyny sukcesu historyzmu niemieckiego	117
Dziedzictwo historyzmu i makrohistoria	120

CZĘŚĆ II

MAKROHISTORIA DZIŚ

ROZDZIAŁ 5. MIĘDZY „WIEKIEM HISTORII” A „KOŃCEM HISTORII”:	
ROZKWIT HISTORII SPOŁECZNEJ	125
Co to znaczy „koniec historii”?	125
Koniec dziejów Zachodu według Petera Sloterdijka	127
Krytyka i autokrytyka historiografii Zachodu	135
Czym jest historia społeczna?	141
Współczesna makrohistoria w świetle problemów historii społecznej	146
ROZDZIAŁ 6. SZKOŁA ANNALES I HISTORIA TOTALNA	149
Totalność jako złożoność	149
Początki szkoły Annales i jej postulaty	152
Dwa oblicza historii totalnej	158
<i>Chłopi Langwedocji</i> Emmanuela Le Roy Ladurie’ego i historia seryjna	159
Przedmiot <i>Chłopów Langwedocji</i> : mechanizm <i>ancien régime</i> ’u	162
Trzy trwania w <i>Morzu Śródziemnym</i> Fernanda Braudela	168
Co jest przedmiotem <i>Morza Śródziemnego</i> ?	177
Problem całości złożonej i geohistoria	180
ROZDZIAŁ 7. HISTORIOGRAFIA MARKSISTOWSKA: MATERIALIZM A NOMINALIZM HISTORYCZNY	189
Wpływ Karola Marksa na historiografię	189
Narratywizm Paula Veyne’a: intryga i abstrakcja w pisarstwie historycznym	194
Teoria historyczna jako streszczenie intrygi	199
Ontologia sfery podksiężycowej	200
Nominalizm historyczny	205
Ontologia relacji a pojęcie sposobu produkcji	208
Dylemat historiografii marksistowskiej: „formacja społeczna” czy „sposób produkcji”?	214
Perry Anderson: „formacja społeczna” jako geneza historyczna	217

E. P. Thompsona walka z marksizmem strukturalistycznym	222
W imię przeżycia historycznego.....	226
Podsumowanie: „kapitalizm” jako kategoria makrohistoryczna	228
ROZDZIAŁ 8. ANALIZA SYSTEMÓW-ŚWIATÓW I HISTORIA GLOBALNA	231
Akademicki sukces analizy systemów-światów	231
Historyczna diagnoza nauk społeczno-historycznych	233
Między metodą a teorią: problem „jednostki analizy”	237
Projekt Immanuela Wallersteina w świetle „nie-debat” lat 70. ...	241
Roberta Brennera krytyka <i>The Modern World-System I</i>	243
Społeczne stosunki cyrkulacji?	252
Jak pytać o „jak?” kapitalizmu?	255
Stawka analiz Immanuela Wallersteina	259
ROZDZIAŁ 9. GILLES DELEUZE: „IMIONA HISTORII” I DZIEJOWOŚĆ,	
CZYLI ELEMENTY ONTOLOGII HISTORII UNIWERSALNEJ	263
Stosunek filozofii do nauki historii dziś	263
Analityczna filozofia historii i narratywizm	267
Filozofie genezy	269
Filozofie dziejowości	271
Zadanie przemieszczenia filozofii wobec historii	276
Deleuze a problematyka historyczna	279
Imiona historii	282
Wszeczeństwo jako czas i pamięć	292

CZĘŚĆ III

TRZY WSPÓŁCZESNE MAKROHISTORIE KAPITALIZMU

WPROWADZENIE DO LEKTURY	305
ROZDZIAŁ 10. KULTURA MATERIALNA, GOSPODARKA I KAPITALIZM.	
XV–XVIII WIEK FERNANDA BRAUDELA	311
Historia totalna wobec kapitalizmu	311
Przesłanie Braudela	317
Kapitalizm jako warstwa rzeczywistości historycznej	320
Kapitalizm wobec innych form życia gospodarczego.....	323
Kapitalizm jako kategoria historii totalnej	330
Funkcjonalizm i materializm Braudela	335
ROZDZIAŁ 11. THE MODERN WORLD-SYSTEM IMMANUELA	
WALLERSTEINA	339
Rozmiar dzieła Wallersteina	339
Kapitalizm jako synonim świata współczesnego.....	342

Taksonomia społecznych systemów historycznych jako prehistoria nowoczesności	345
Geneza nowoczesnego systemu-świata	350
Długi wiek XVI	354
Drugie stadium rozwoju nowoczesnego systemu-świata: „długi wiek XVII” i integrująca rola państw	358
Trzecie stadium nowoczesnego systemu-świata: druga era wielkiej ekspansji i rewolucje społeczne	361
„Okres bifurkacji systemu historycznego” i historiozofia Wallersteina	363
ROZDZIAŁ 12. CAPITALISME ET SCHIZOPHRÉNIE	
GILLES’A DELEUZE’A I FÉLIXA GUATTARIEGO	367
Ontologia maszynistyczna a problemy makrohistorii	367
Historia uniwersalna i teoria historycznych początków	373
Jak zaczyna się historia terytorialna	378
Jak zaczyna się Państwo	381
Jak zaczyna się historia kapitalistyczna	384
Diachroniczność i kontyngencja maszyny kapitalistycznej	388
Diachroniczność i kontyngencja jako warunki możliwości makrohistorii	393
APENDYKS DO CZĘŚCI III. HISTORYCZNY KAPITALIZM A GILLES’A	
DELEUZE’A I FÉLIXA GUATTARIEGO TEORIA WARTOŚCI	395
Miejsce Karola Marksa w <i>Kapitalizmie i schizofrenii</i>	396
Filozoficzne i ekonomiczne teorie wartości	400
Deleuze’a i Guattariego teoria wartości dodatkowej	406
Wartość dodatkowa kodu	410
Wartość dodatkowa przepływu	416
Maszynowa wartość dodatkowa	427
Deleuze’a i Guattariego teoria pieniądza	435
ZAKOŃCZENIE	453
BIBLIOGRAFIA	461
SUMMARY	471
INDEKS OSOBOWY	473

Wstęp

Między rokiem 1967 a 1974 do rąk czytelników trafiły pierwsze tomy trzech dzieł zawierających syntetyczne ujęcia dziejów kapitalizmu, a także – choć w różnym stopniu – konceptualizacje historii ludzkości po prostu. Były to: pierwsza część *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle* historyka Fernanda Braudela (1967), *Capitalisme et Schizophrénie. 1. L'Anti-CeDipe* autorstwa filozofów Gilles'a Deleuze'a i Félix'a Guattariego (1972) oraz *The Modern World-System I* socjologa Immanuela Wallersteina (1974). Książki te można oczywiście czytać osobno, celem moich badań będzie jednak odsłonięcie znaczenia tego, co je łączy. Tym czymś, poza samym czasem powstania, jest rozmach refleksji nad historią współczesności, autorzy wymienionych dzieł nie wahają się bowiem formułować tez o wielusetletnich procesach dziejowych i regularnościach rządzących życiem cywilizacji. Nie chodzi zatem po prostu o taką interpretację tych prac, która ukazywałaby ekwiwalencję lub wzajemne uzupełnianie się prezentowanych w nich odpowiedzi na takie czy inne pytania. Przedmiotem analiz będzie raczej forma owych odpowiedzi, a w jeszcze większym stopniu samej problematyki, której one dotyczą.

Konkretne tezy stawiane przez Braudela, Wallersteina oraz Deleuze'a i Guattariego rzeczywiście są – jak pokażę – w wielu punktach zgodne. Można też uwidocznic obustronny przepływ inspiracji między francuskim historykiem i amerykańskim socjologiem, a nawet między nimi dwoma a autorami *Kapitalizmu i schizofrenii*. Da się wskazać szereg wzajemnych cytowań, mniej lub bardziej formalnych wyrazów szacunku, teoretycznych zapożyczeń. W dalszym toku rozważań będę stopniowo opisywać te zależności. Podobne filologiczne dociekania nie pozwalają jednak jeszcze odpowiedzieć na zasadnicze pytanie o rodzaj, zakres i siłę wiążącą wniosków płynących z zestawienia prac, o których tu mowa. Na poziomie filo-

zoficznym porównawczą lekturę tych dzieł można uzasadnić tylko, traktując poważnie, w ich wzajemnym powiązaniu, wspomniane dwa czynniki – wspólny czas ich powstania oraz analogię dotyczącą samego typu intelektualnego przedsięwzięcia, którego podjęli się ich autorzy. Moje pytanie w najogólniejszym zarysie brzmi zatem: co znaczyło oddawać się dociekaniom makrohistorycznym w latach 70. XX wieku?

Rozważania, jakiej odpowiedzi mógłbym w ogóle próbować udzielić na powyższe pytanie, przełożyły się na sformułowanie, które stanowi tytuł mojej rozprawy: „Możliwość makrohistorii: Braudel, Wallerstein, Deleuze”. Jako że samo w sobie wyrażenie to z pewnością można rozumieć na różne sposoby, warto omówić pokrótce znaczenie jego poszczególnych członów.

Po pierwsze więc – „możliwość”. Słowo to jest o tyle kluczowe, że określa charakter prowadzonych rozważań jako filozoficzny, a nie historyczny – co mogłaby sugerować akademicka specjalizacja wielu omawianych przeze mnie autorów – albo socjologiczny bądź ekonomiczny – jak można by wnioskować z tematyki trzech dzieł będących moim źródłem inspiracji i punktem odniesienia. W kontekście filozoficznym bowiem, a przynajmniej w nurcie refleksji transcendentalnej, odpowiedzieć na pytanie o możliwość albo, ścisłej, o warunki możliwości poznania danego typu, to opisać ogólną i konieczną formę jego przedmiotu. Nie docieka się, „co” jest źródłem naszej wiedzy na temat pewnego obszaru bytu, ani nawet tego, czy jest ona prawdziwa czy fałszywa, ale „jak możliwe” jest to, że wiemy. Nie przyjmuje się z góry istnienia zewnętrznego wobec świadomości przedmiotu, ale bada sposób, w jaki jest on wyodrębniany i – przynajmniej częściowo – konstytuowany przez poznający go podmiot. Tym natomiast, co faktycznie się zakłada, jest samo poznanie, choć określając jego formę i zasady, próbuje się również ustalić jego granice. Poznaniem, którego istnienie w takim właśnie transcendentalnym trybie z góry przyjmuję, jest „makrohistoria”. Chciałbym zatem ustalić, co owo poznanie poznaje albo – żeby rzeczy wyrazić już w formie bliższej specyficznemu charakterowi tej wiedzy – o czym, o jakich rzeczach opowiadają współczesne makrohistorie. Do kwestii „możliwości” trzeba będzie jeszcze powrócić, gdyż poglądy filo-

zofów w kwestii natury transcendentalnych warunków poznania nie są zgodne. Należy się też spodziewać, że charakter badanej dziedziny wiedzy różnicuje rodzaj jej warunków możliwości, a więc należy je badać na odmienne sposoby, to zaś wiedzie do pytania o to, jaką drogę obrać, analizując współczesną „makrohistorię”.

Już teraz przecież widać, że takie transcendentalne postawienie sprawy siłą rzeczy czyni problematycznym drugi człon tytułowego wyrażenia. Co uprawnia mnie do określenia tego typu poznania, jeszcze przed jego analizą, mianem „makrohistorii”? W jaki sposób zamierzam wyznaczyć swoim rozważaniom ścisły przedmiot i granice? I co w ogóle miałyby skłonić czytelnika do akceptacji mojego wstępnego założenia o istnieniu „makrohistorii”? Trzeba przyznać, że określenie to ma charakter roboczy, a jego funkcją jest oznaczenie tych właśnie wątpliwości, toteż szczegółową odpowiedzią na nie może być tylko cała moja praca nad ich rozjaśnieniem. W tym miejscu mogę wskazać tylko na dwa znaczenia „makrohistorii”: intuicyjne i projektowane. Pierwsze z nich starałem się już zasugerować. Przedmioty refleksji makrohistorycznej są w różnych sensach i wymiarach „duże”, a oddających się jej myślicieli cechują intelektualny „rozmach” i „odwaga”. Celem makrohistoryków pozostaje sformułowanie syntetycznych ujęć długofalowych procesów dziejowych na drodze porównawczych badań całych społeczeństw. Jednym z rezultatów takich analiz ma być ustalenie bądź opisanie pewnych regularności, wzorców, a może nawet praw zmiany społecznej. Określona w ten nieprecyzyjny, intuicyjny właśnie sposób makrohistoria od wieków zajmowała rozmaitych myślicieli, od historyków po filozofów, i można by podawać bardzo różne jej przykłady. Mnie interesują jednak szczególnie tylko trzy z nich. W tym sensie projektuję tu pewne znaczenie „makrohistorii”. Powiadam mianowicie, że są nią rozważania nad historią zawarte w trzech przywołanych wcześniej dziełach Braudela, Wallersteina oraz Deleuze’a i Guattariego. Zamierzam zbadać formę, jaką przyjmuje w nich ów namysł nad dziejami. W rezultacie tej analizy przedmiot „makrohistorii” będzie można określić ściślej, a jego robocza nazwa zostanie zastąpiona trzema pojęciami – „historii totalnej”, „historii globalnej” oraz „historii uniwersalnej” – które lepiej oddają jego warunki możliwości.

Rola, którą tym samym mają odegrać autorzy owych makrohistorii, a także sam ich dobór, może jednak budzić wątpliwości. Trzeba więc wyjaśnić jeszcze trzeci człon tytułu prezentowanej rozprawy. Przede wszystkim dwukropek oddzielający go od dwóch poprzednich słów, a także samo zestawienie trzech nazwisk oznaczają, że moim zamiarem nie jest monograficzne opracowanie myśli wymienionych autorów. Będzie nim raczej wyodrębnienie z całego współczesnego pola dyskursywnego refleksji pewnego szczególnego typu, a stopniowa koncentracja spojrzenia na trzech wybranych dziełach – środkiem ku temu wiodącym. Sam zaś wybór tych, a nie innych autorów jest podyktowany wieloma względami: uznaniem, które sobie zdobyli, faktem, że obszernie zajęli się tym samym tematem, wreszcie osobistym upodobaniem do ich twórczości. W porządku logicznym rozstrzygają o nim dwie racje.

Pierwsza z nich wiąże się z przekonaniem, że skoro podejmuję się filozoficznej analizy warunków możliwości pewnego typu poznania, którego charakter wydaje się w dodatku eklektyczny, bo łączący refleksję abstrakcyjną z badaniami empirycznymi, to nie powinienem sugerować się akademickimi podziałami, prezentującymi przedmioty wiedzy jako już wstępnie określone i posegregowane. Krótko mówiąc, nie chciałem z góry rozstrzygać, że makrohistoria należy do dyscypliny, jaką jest historia naukowa, albo do filozofii w postaci historiozofii bądź filozofii dziejów. Obranie za punkt docelowy badań Braudela, Wallersteina oraz Deleuze'a i Guattariego nad jednym tematem (kapitalizmem) stwarza możliwość sprobmatyzowania takich podziałów po prostu dlatego, że pierwszy z nich był historykiem, drugi jest socjologiem, a dwaj ostatni poświęcili się filozofii. Można się jednak spodziewać, że jeśli moje własne dociekania mają charakter filozoficzny, to uprzywilejowane miejsce zajmą w nich autorzy *Anty-Edypa*. Ich rolę trzeba więc wyjaśnić już na wstępie, zwłaszcza że różnice między *Kulturą materialną* a *The Modern World-System*, dziełami wyraźnie historiograficznymi, są mimo wszystko mniejsze niż między tymi dwoma a *Kapitalizmem i schizofrenią*, gdzie namysłowi nad historią poświęcono tylko fragmenty, choć obszerne. Ontologiczne kategorie, które wypracował Deleuze – w znacznej mierze przed okresem swej współpracy z Guattarim, co